

<https://doi.org/10.70728/b.series.fil.v08.i09.027>

O‘ZBEK TILIDA MODAL BIRLIKLARNING SINTAKTIK POZITSIYASI VA PRAGMATIK FUNKSIYALARI

Norova Shaxnoza Jamshidovna

O‘zbekiston Davlat Jahon Tillari Universiteti

Mustaqil Tadqiqotchisi

ORCID ID: 0009-0003-0862-6155

Annotatsiya Mazkur maqolada o‘zbek tilidagi modal birliklarning gap tarkibidagi sintaktik pozitsiyasi va ularning kommunikativ-pragmatik funksiyalari tadqiq etiladi. Modal birliklarning gap boshida, o‘rtasida va oxirida qo‘llanishi, ularning predikativ mazmun bilan munosabati hamda sintaktik joylashuvining kommunikativ mazmunga ta’siri tahlil qilinadi. Tadqiqotda modal birliklarning pragmatik qiymati faqat lug‘aviy-semantik xususiyatlar bilan belgilanmasligi, balki ularning gapdagi o‘rni, intonatsiyasi, konteksti va so‘zlovchining kommunikativ maqsadi bilan ham chambarchas bog‘liqligi asoslanadi. *Ehtimol, albatta, shubhasiz, darhaqiqat, aftidan, shekilli, chamasi* kabi birliklarning turli sintaktik pozitsiyalarda qo‘llanishi misolida bayonning qat’iyligini kuchaytirish, fikrni yumshatish, taxminni oldindan bildirish va xulosaviy baho berish kabi pragmatik vazifalar ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: modal birlik, modal so‘z, sintaktik pozitsiya, kirish birlik, modallik, pragmatika, intonatsiya, kommunikativ funksiya, kontekst, subyektiv modallik.

Аннотация В статье исследуются синтаксическая позиция и коммуникативно-прагматические функции модальных единиц в узбекском языке. Анализируется употребление модальных единиц в начале, середине и конце предложения, их отношение к предикативному содержанию высказывания и влияние синтаксической позиции на коммуникативный смысл. Обосновывается положение о том, что прагматическая ценность модальных единиц определяется не только их лексико-семантическими особенностями, но и позицией в предложении, интонацией, контекстом и коммуникативным намерением говорящего. На примере единиц *ehtimol, albatta, shubhasiz, darhaqiqat, aftidan, shekilli, chamasi* выявляются такие функции, как усиление категоричности высказывания, смягчение утверждения, предварительное выражение предположения и оформление итоговой оценки.

Ключевые слова: модальная единица, модальное слово, синтаксическая позиция, вводная единица, модальность, прагматика, интонация, коммуникативная функция, контекст, субъективная модальность.

Abstract This article examines the syntactic position and communicative-pragmatic functions of modal units in the Uzbek language. It analyzes modal units occurring at the beginning, middle, and end of sentences, their relationship with propositional content, and the influence of syntactic position on communicative meaning. The study argues that the pragmatic value of modal units is determined not only by their lexical-semantic properties but also by their position in the sentence, intonation, context, and the speaker's communicative intention. Using such units as *ehtimol*, *albatta*, *shubhasiz*, *darhaqiqat*, *aftidan*, *shekilli*, and *chamasi*, the article identifies their pragmatic functions, including intensifying categorical statements, mitigating assertions, expressing supposition in advance, and providing a final evaluative stance.

Keywords: modal unit, modal word, syntactic position, parenthetical unit, modality, pragmatics, intonation, communicative function, context, subjective modality.

Kirish

Til insonning borliq haqidagi bilim va tasavvurlarini ifodalash bilan birga, uning voqelikka bo‘lgan munosabatini ham namoyon etadi. So‘zlovchi har qanday axborotni bir xil darajadagi ishonch bilan bayon qilmaydi: ayrim hollarda u o‘z fikrini qat’iy hukm sifatida ifodalasa, boshqa vaziyatlarda taxmin, gumon yoki ehtimol tarzida taqdim etadi. Ana shu munosabatlar til tizimida modallik hodisasi orqali ifodalanadi.

Modallikning turli vositalar yordamida yuzaga chiqishida modal so‘zlar alohida o‘rin egallaydi. O‘zbek tilshunosligida modal so‘zlar so‘zlovchining fikrga munosabatini ifodalovchi birlik sifatida qaralib, ularning fikrning aniqligi, noaniqligi, ishonchliligi, taxminiyligi kabi ma’nolarni ifodalashi qayd etilgan [1; 40–41]. Biroq modal birlikning real nutqdagi funksiyasini faqat uning lug‘aviy ma’nosi bilan izohlash yetarli emas. Chunki bir modal birlik turli kommunikativ vaziyatlarda turlicha pragmatik yuklamaga ega bo‘lishi mumkin.

Masalan, ehtimol modal birligining quyidagi qo‘llanishlariga e’tibor beramiz:

Ehtimol, u bugun keladi.

U, ehtimol, bugun keladi.

U bugun keladi, ehtimol.

Uchala gapda ham ehtimollik ma’nosi mavjud. Ammo modal birlikning sintaktik pozitsiyasi o‘zgargani sababli kommunikativ tashkil etilish ham o‘zgaradi. Birinchi gapda ehtimollik butun bayonning dastlabki modal belgisi sifatida beriladi. Ikkinchi gapda modal baho asosiy axborot ichiga kiritiladi. Uchinchi gapda esa ehtimollik bayonning oxirida ehtiyotkor xulosa sifatida namoyon bo‘ladi.

Demak, modal birlikning sintaktik pozitsiyasi uning pragmatik funksiyasini modulyatsiya qiluvchi omillardan biri hisoblanadi.

Mazkur maqolaning maqsadi o‘zbek tilidagi modal birliklarning gapdagi sintaktik pozitsiyasi va ushbu pozitsiyaning ularning kommunikativ-pragmatik funksiyasiga ta’sirini aniqlashdan iborat.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili

Modal birliklarning sintaktik xususiyatlarini belgilashda, avvalo, ularning gap bo‘laklari bilan munosabatini aniqlash zarur. O‘zbek tilshunosligida modal so‘zlarning gap tarkibidagi

mavqei, ularning gap bo‘laklari bilan munosabati va modal ma’no ifodalash xususiyatlari masalasi turli tadqiqotlarda yoritilgan.

Mamatova Z.R.ning *Turli tizimdagi tillarda modallik kategoriyasini ifodalovchi vositalar (ingliz va o‘zbek tillari materiallari misolida)* nomli magistrlik dissertatsiyasida modallik kategoriyasini ifodalovchi vositalar, xususan, o‘zbek va ingliz tillaridagi modal vositalar masalasi tadqiq etilgan [1].

Shuningdek, o‘zbek tilining grammatik qurilishiga bag‘ishlangan tadqiqotlarda modal so‘zlarning sintaktik tabiati va gap tarkibidagi mavqei masalalariga ham e’tibor qaratilgan. Jumladan, Sh. Shoabdurahmonov, M. Asqarova, A. Hojiyev, I. Rasulov va X. Doniyorovlarning *Hozirgi o‘zbek adabiy tili*, A. G‘ulomov va M. Asqarovning *Hozirgi o‘zbek adabiy tili. Sintaksis*, N. Mahmudov va A. Nurmonovning *O‘zbek tilining nazariy grammatikasi. Sintaksis*, R. Sayfullayeva va hammualliflarning *Hozirgi o‘zbek adabiy tili* kabi ishlarida o‘zbek tilining sintaktik tizimi, gap qurilishi va unga aloqador birliklar masalalari yoritilgan [2–5].

Mavjud qarashlarga ko‘ra, modal birliklar, odatda, gapning predikativ asosiga bevosita kirmaydi va ega, kesim, to‘ldiruvchi, aniqlovchi yoki hol kabi sintaktik vazifalarni bajarmaydi. Ular butun gap mazmuniga munosabat bildiradi. Masalan:

Darhaqiqat, bu masala chuqur o‘rganilishi kerak.

Ushbu gapda *bu masala ega, chuqur o‘rganilishi kerak* kesim tarkibini tashkil etadi. *Darhaqiqat* esa ushbu sintaktik munosabatlarning hech biriga bevosita kirmaydi. U butun hukmning haqqoniyligini tasdiqlashga xizmat qiladi.

Tadqiqotlarda modal so‘zlarning gap bo‘laklari bilan sintaktik aloqaga kirishmasligi va gap mazmuniga so‘zlovchining munosabatini ifodalovchi qo‘shimcha ma’no kiritishi ko‘rsatiladi [1; 98]. Shu jihatdan modal birlikni gapning predikativ mazmuni bilan uning subyektiv bahosi o‘rtasidagi vositachi sifatida tasavvur qilish mumkin.

Bunda quyidagi munosabat yuzaga keladi:

predikativ mazmun + modal baho = kommunikativ jihatdan to‘liq bayon.

Shu bilan birga, modal birliklarning pragmatik imkoniyatlarini faqat ularning semantik mazmuni yoki sintaktik xususiyatlari bilan cheklab qo‘yish yetarli emas. Ularning real nutqdagi funksiyasi sintaktik pozitsiya, kontekst va intonatsiya bilan birgalikda namoyon bo‘ladi. Mazkur jihat modal birliklarni funksional-pragmatik nuqtayi nazardan o‘rganishni taqozo etadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotda o‘zbek tilidagi modal birliklarning sintaktik pozitsiyasi va kommunikativ-pragmatik funksiyalarini aniqlash uchun ularning gap tarkibidagi qo‘llanish holatlari tahlil qilindi. Tahlilning asosiy obyekti modal birliklarning gap boshi, gap o‘rtasi va gap oxiridagi pozitsiyalarida yuzaga keladigan kommunikativ farqlaridir.

Tadqiqotda modal birlikning lug‘aviy-semantik ma’nosi bilan uning konkret nutqiy vaziyatdagi pragmatik funksiyasi o‘zaro farqlangan holda ko‘rib chiqildi. Bunda bir xil modal birlikning turli sintaktik pozitsiyalarda qo‘llanishi qiyoslandi. Xususan, *ehtimol* modal birligining uch xil pozitsiyadagi qo‘llanishi asosida modal bahoning kommunikativ tashkil etilishidagi farqlar aniqlandi.

Shuningdek, modal birliklarning predikativ mazmun bilan munosabati ham tahlil qilindi. Bunda modal birlik gapning asosiy predikativ mazmuniga kirmasdan, unga subyektiv-modal baho qo‘shishi nazarda tutildi.

Tahlilda quyidagi omillarning o‘zaro munosabati asosiy mezon sifatida olindi:

lug‘aviy ma’no + sintaktik pozitsiya + kontekst + intonatsiya + kommunikativ maqsad.

Modal birliklarning pragmatik imkoniyatlarini aniqlashda ularning so‘zlovchining nutqiy strategiyasiga ta’siri ham hisobga olindi. Jumladan, fikrni qat’iylashtirish, yumshatish, ehtiyotkorlik bilan ifodalash yoki muayyan xulosaga yo‘naltirish kabi kommunikativ vazifalar tahlil qilindi.

Olingan natijalar va ularning tahlili

Modal birliklarning gap boshidagi pozitsiyasi

Modal birliklarning gap boshida kelishi o‘zbek tilida keng uchraydi. Bunday holatda modal birlik ko‘pincha keyingi axborotning qanday qabul qilinishi kerakligini oldindan belgilaydi.

Masalan:

Ehtimol, bu masala yaqin kunlarda hal etiladi.

Bu gapda *ehtimol* asosiy axborotdan oldin kelib, tinglovchini keyingi xabarni qat’iy fakt sifatida emas, balki taxminiy axborot sifatida qabul qilishga yo‘naltiradi.

Xuddi shunday:

Shubhasiz, bu qaror muhim natijalarga olib keladi.

Bu yerda *shubhasiz* butun keyingi hukmga yuqori darajadagi ishonch yuklaydi.

Shunday qilib, gap boshidagi modal birlikning asosiy pragmatik vazifalaridan biri — bayonning epistemik yo‘nalishini oldindan belgilash.

Buni quyidagicha ifodalash mumkin:

modal baho → asosiy axborot.

Bu pozitsiyada modal birlik tinglovchiga “quyidagi axborotga qanday munosabatda bo‘lish kerak?” degan savolga oldindan javob beradi.

Modal birliklarning gap o‘rtasidagi pozitsiyasi

Modal birlik gap o‘rtasida qo‘llanganda asosiy axborot bilan modal baho bir sintaktik struktura doirasida birlashadi:

U, ehtimol, bu xabarni eshitgan.

Bu gapda *u bu xabarni eshitgan* — asosiy propozitsiya, *ehtimol* esa ushbu propozitsiyaning ehtimollik darajasini belgilaydi.

Natijada ikki kommunikativ qatlam yuzaga keladi:

1. propozitsiya — qanday voqea haqida axborot berilmoqda;
2. modal baho — so‘zlovchi bu axborotga qanday darajada ishonmoqda.

Modal birlikning gap o‘rtasidagi pozitsiyasi aynan shu ikki qatlamning bir gap tarkibida birlashishiga imkon beradi.

Masalan:

U, shubhasiz, bu masalaning yechimini biladi.

Bu gapda *shubhasiz* so‘zlovchining ishonchini kuchaytiradi, ammo predikativ mazmunni o‘zgartirmaydi. Demak, gap o‘rtasidagi modal birlikni propozitsiyaning ichki epistemik markeri sifatida baholash mumkin.

Modal birliklarning gap oxiridagi pozitsiyasi

Gap oxirida kelgan modal birliklar ko‘pincha aytilgan fikrga keyingi modal baho sifatida qo‘shiladi:

U bugun keladi, shekilli.

Ular bu taklifni qabul qilishadi, chamasi.

Bunday holatda asosiy axborot avval beriladi, modal baho esa undan keyin keladi. Shuning uchun gapning kommunikativ modeli:

asosiy axborot → modal baho

ko‘rinishida shakllanadi.

Gap oxiridagi *shekilli* yoki *chamasi* birliklari bayonning kategorikligini kamaytiradi. So‘zlovchi o‘z fikrini mutlaq haqiqat sifatida emas, ehtiyotkorlik bilan bildiradi.

Qiyoslaymiz:

U bu ishni bajardi.

U bu ishni bajardi, shekilli.

Ikkinchi variantda so‘zlovchi axborotning to‘g‘riligiga to‘liq kafolat bermaydi. Demak, *shekilli* birlik kommunikativ mas‘uliyat darajasini pasaytirib, fikrni ehtiyotkor xulosa shaklida taqdim etadi.

Bir modal birlikning turli pozitsiyalarda qo‘llanishi

Bir modal birlikning turli pozitsiyalarda kelishi uning umumiy semantik ma‘nosini saqlagan holda, pragmatik fokusini o‘zgartirishi mumkin. Buni *ehtimol* misolida aniq ko‘rish mumkin.

Ehtimol, u keladi.

Bu gapda taxmin oldindan beriladi.

U, ehtimol, keladi.

Bu yerda taxmin asosiy axborot ichida beriladi.

U keladi, ehtimol.

Bu holatda taxmin bayonning oxirgi bahosi sifatida namoyon bo‘ladi.

Demak, modal birlikning pozitsion o‘zgarishi uning pragmatik funksiyasining o‘zgarishiga olib kelishi mumkin.

Intonatsiya va kontekstning pragmatik funksiyaga ta’siri

Modal birliklarning pragmatik xususiyatlarini aniqlashda intonatsiya ham muhim omil hisoblanadi. Ayniqsa, og‘zaki nutqda modal birlikning alohida pauza bilan aytilishi yoki asosiy gap tarkibida urg‘ulanib kelishi uning kommunikativ qiymatiga ta’sir qiladi.

Masalan:

Albatta, u bu ishni bajaradi.

Bu gapda *albatta* alohida intonatsion birlik sifatida ajralib, qat’iylilikni kuchaytiradi.

Boshqa holatda:

U bu ishni bajaradi, albatta.

Modal birlik gap oxirida kelib, oldindan aytilgan fikrni qo‘shimcha tasdiqlash vazifasini bajaradi.

Demak, bir xil modal birlikning gap boshidagi va gap oxiridagi qo‘llanishi o‘rtasidagi pragmatik farq intonatsiya va pozitsiyaning o‘zaro ta’siri orqali yanada kuchayadi. Modallikning intonatsiya bilan aloqasi ham o‘zbek tilidagi modal ma’nolarni shakllantiruvchi omillardan biri sifatida qaraladi [1; 29–30].

Modal birlikning real pragmatik ma’nosi ko‘p hollarda kontekst orqali aniqlanadi. Birlik lug‘aviy jihatdan muayyan modal ma’noni anglatga-da, nutq jarayonida qo‘shimcha ma’no ottenkalarini hosil qilishi mumkin.

Masalan:

Balki, u bugun kelar.

Bu yerda *balki* ehtimollikni bildiradi.

Ammo:

Balki u emas, akasi kelar.

gapida *balki* muqobil variantni yuzaga chiqaradi.

Demak, ikkinchi holatda modal birlikning pragmatik vazifasi oddiy ehtimollik bilan cheklanmaydi. U muqobillikni shakllantiruvchi kommunikativ vositaga aylanadi.

Xuddi shunday, *albatta* ham turli kontekstlarda turlicha pragmatik yuklama oladi:

Albatta, men sizni qo‘llab-quvvatlayman.

Bu yerda *albatta* rozilik va qat’iylilikni kuchaytiradi.

Siz albatta borishingiz kerak.

Bu holatda esa birlik qat’iylilik va majburiylik ohangini kuchaytiradi.

Modal birliklar va nutqiy strategiya

Modal birliklar so‘zlovchining nutqiy strategiyasini shakllantirishda ham faol ishtirok etadi. So‘zlovchi fikrini qat’iylashtirish, yumshatish, ehtiyotkorlik bilan ifodalash yoki muayyan xulosaga yo‘naltirish uchun modal birliklardan foydalanadi.

Masalan:

Shubhasiz, bu usul samarali.

Bu yerda so‘zlovchi ishonchni kuchaytirish strategiyasini qo‘llamoqda.

Ehtimol, bu usul samarali.

Bu gapda kategorik hukmdan qochish strategiyasi mavjud.

Bu usul samarali, shekilli.

Bu holatda so‘zlovchi fikrni ehtiyotkorlik bilan yumshatmoqda.

Aftidan, bu usul samarali.

Bu gapda esa kuzatuvga asoslangan xulosa ifodalanadi.

Shunday qilib, modal birliklar so‘zlovchining axborotga nisbatan mas’uliyat darajasini ham belgilashi mumkin. *Shubhasiz* kabi birliklar so‘zlovchining axborot uchun yuqori darajada javobgarlik olayotganini ko‘rsatga, *ehtimol*, *shekilli*, *chamasi* kabi birliklar ushbu mas’uliyat darajasini yumshatadi.

1-jadval. Modal birliklarning sintaktik pozitsiyasi va kommunikativ vazifasi

Sintaktik pozitsiya	Misol	Asosiy kommunikativ vazifa	Pragmatik natija
Gap boshi	Ehtimol, u keladi.	Bayonni oldindan modal baholash	Tinglovchini taxminiy axborotga tayyorlash
Gap o‘rtasi	U, ehtimol, keladi.	Propozitsiyaga modal baho kiritish	Axborot va bahoni birlashtirish
Gap oxiri	U keladi, ehtimol.	Yakuniy modal baho berish	Kategoriklikni yumshatish
Gap boshi	Albatta, u keladi.	Qat’iylilikni oldindan belgilash	Ishonch darajasini kuchaytirish
Gap oxiri	U keladi, albatta.	Tasdiqni yakunlash	Fikrni qo‘shimcha tasdiqlash

Jadvaldan ko‘rinadiki, modal birlikning sintaktik pozitsiyasi uning asosiy semantik ma’nosini to‘liq o‘zgartirmaydi. Biroq kommunikativ urg‘u va pragmatik vazifa o‘zgaradi. Bu esa modal birliklarni pozitsion jihatdan o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi.

Modal birliklarning pragmatik imkoniyatlarini faqat sintaktik pozitsiya emas, ularning semantik tabiati ham belgilaydi.

2-jadval. Modal birliklarning semantik-pragmatik funksional xususiyatlari

Modal birlik	Semantik yo‘nalish	Pragmatik funksiya
albatta	qat’iy ishonch	Fikrni kuchaytirish, qat’iy tasdiqlash
shubhasiz	shubhasizlik	So‘zlovchining yuqori ishonchini ko‘rsatish
darhaqiqat	reallik/tasdiq	Bayonning haqqoniyligini ta’kidlash
ehtimol	ehtimollik	Kategorik hukmni yumshatish
balki	gumon/muqobillik	Muqobil ehtimolni ilgari surish
shekilli	taxmin	Ehtiyotkor xulosa berish
chamasi	taxmin	Taxminiylilikni ko‘rsatish
aftidan	tusmol	Kuzatuv asosidagi xulosani ifodalash

Mazkur jadvaldan ko‘rinadiki, modal birliklarning semantik va pragmatik funksiyalari bir-biriga teng hodisalar emas. Semantik ma’no birlikning umumiy modal imkoniyatini belgilasa, pragmatik funksiya uning muayyan nutqiy vaziyatdagi real vazifasini ko‘rsatadi.

Modal birliklarning yana bir muhim xususiyati — ular so‘zlovchining ishonch darajasini turli pog‘onalarda ifodalash imkonini beradi. Shartli ravishda quyidagi pragmatik gradatsiyani ajratish mumkin:

shubhasiz → albatta → darhaqiqat → ehtimol → chamasi → shekilli.

Bu qat’iy grammatik paradigma emas, balki so‘zlovchining axborotga munosabati darajasini ko‘rsatuvchi pragmatik shkaladir.

Masalan:

Shubhasiz, u bu ishni bajaradi.

Albatta, u bu ishni bajaradi.

Ehtimol, u bu ishni bajaradi.

U bu ishni bajaradi, shekilli.

Birinchi gapda ishonch eng yuqori darajada. Ikkinchi gapda qat'iy tasdiq mavjud. Uchinchi gapda ehtimollik ustun. To'rtinchi gapda esa so'zlovchi ehtiyotkor taxminni bildiradi. Shu sababli modal birliklar nutqda epistemik gradatsiya vositasi sifatida ham faoliyat ko'rsatadi.

Muhokama

Olingan natijalar modal birliklarning sintaktik joylashuvi bilan ularning kommunikativ-pragmatik funksiyasi o'rtasida bevosita bog'liqlik mavjudligini ko'rsatadi. Biroq bu bog'liqlikni modal birlikning pozitsiyasi avtomatik tarzda uning ma'nosini o'zgartiradi, deb tushunmaslik lozim. Asosiy semantik komponent ko'pincha saqlanib qoladi, o'zgaradigan jihat esa uning kommunikativ fokusi va pragmatik yuklamasidir.

Masalan, *ehtimol* birligining uch xil pozitsiyada qo'llanishida ehtimollik semantikasi saqlanadi. Lekin gap boshidagi pozitsiyada ehtimollik butun bayonning boshlang'ich modal ramkasini yaratadi; gap o'rtasida u propozitsiyaning ichki epistemik markeri vazifasini bajaradi; gap oxirida esa aytilgan fikrga nisbatan ehtiyotkor yakuniy baho sifatida namoyon bo'ladi.

Shu nuqtayi nazardan modal birliklarni faqat "qaysi ma'noni anglatadi?" degan savol asosida tavsiflash ularning nutqiy imkoniyatlarini to'liq ochib bermaydi. Ularni tahlil qilishda "qayerda qo'llangan?", "qanday kontekstda ishlatilgan?", "qanday intonatsiya bilan berilgan?" va "so'zlovchi qanday kommunikativ maqsadni ko'zlagan?" kabi savollar ham muhimdir.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, modal birliklar so'zlovchining epistemik pozitsiyasini ifodalash bilan birga, uning kommunikativ strategiyasini ham shakllantiradi. *Shubhasiz* va *albatta* kabi birliklar fikrni kuchaytirish hamda yuqori darajadagi ishonchni bildirishga xizmat qilsa, *ehtimol*, *shekilli*, *chamasi* kabi birliklar kategoriklikni kamaytirib, fikrni ehtiyotkorlik bilan taqdim etish imkonini beradi.

Bunda modal birliklarning kommunikativ mas'uliyatni taqsimlashdagi funksiyasi ham ko'zga tashlanadi. Qat'iy modal birlik orqali so'zlovchi axborotning haqqoniyligi uchun yuqoriroq darajadagi mas'uliyatni o'z zimmasiga oladi. Taxminiy modal birliklar esa ushbu mas'uliyatni yumshatadi.

Bundan tashqari, kontekst modal birlikning pragmatik funksiyasini sezilarli darajada o'zgartirishi mumkin. *Balki* birligi bunga yaqqol misol bo'la oladi. *Balki, u bugun kelar* gapida ehtimollik ma'nosi ustun bo'lsa, *Balki u emas, akasi kelar* gapida u muqobil variantni shakllantirishga xizmat qiladi. Demak, modal birlikning pragmatik funksiyasi uning lug'aviy-semantik mazmunidan kengroq bo'lishi mumkin.

Shu asosda modal birlikning funksional tavsifini quyidagi model orqali ifodalash mumkin:
semantik ma'no → sintaktik pozitsiya → kontekst → pragmatik funksiya.

Mazkur model modal birlikning umumiy semantik imkoniyati nutqiy vaziyatda qanday konkret kommunikativ funksiyaga aylanishini tushuntirish imkonini beradi.

Xulosa

O'zbek tilidagi modal birliklarning sintaktik pozitsiyasi va pragmatik funksiyalarini o'rganish ularning nutqdagi haqiqiy imkoniyatlarini chuqurroq ochib berishga xizmat qiladi.

Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, modal birliklar gapning predikativ asosiga bevosita kirmasa-da, butun bayonning kommunikativ yo‘nalishini belgilashi mumkin. Ular so‘zlovchining axborotga bo‘lgan munosabatini ifodalash bilan birga, tinglovchining ushbu axborotni qanday qabul qilishi va talqin etishiga ham ta’sir ko‘rsatadi.

Modal birlikning gap boshida kelishi bayonning modal yo‘nalishini oldindan belgilaydi va tinglovchini keyingi axborotni muayyan epistemik nuqtayi nazardan qabul qilishga tayyorlaydi. Gap o‘rtasidagi pozitsiya modal bahoni propozitsiyaning ichki qismiga kiritib, axborot va subyektiv bahoni birlashtiradi. Gap oxiridagi pozitsiya esa ko‘pincha bayonning kategorikligini yumshatish, ehtiyotkor xulosa chiqarish yoki aytilgan fikrni qo‘shimcha tasdiqlash vazifasini bajaradi.

Modal birliklarning pragmatik qiymati faqat sintaktik pozitsiya bilan belgilanmaydi. Kontekst, intonatsiya, pauza va kommunikativ maqsad ham modal birlikning nutqdagi real funksiyasini aniqlashda muhim ahamiyatga ega. Shu sababli *ehtimol*, *balki*, *albatta*, *shubhasiz*, *shekilli*, *aftidan*, *chamasi* kabi birliklarni faqat lug‘aviy ma’nosi asosida tavsiflash ularning kommunikativ imkoniyatlarini to‘liq ochib bera olmaydi.

Tadqiqot natijasida modal birliklarning funksional tavsifini “semantik ma’no → sintaktik pozitsiya → kontekst → pragmatik funksiya” modeli asosida amalga oshirish maqsadga muvofiqligi aniqlandi. Bunday yondashuv modal birlikning nafaqat qanday ma’no bildirishini, balki qayerda, nima sababdan va qanday kommunikativ maqsadda qo‘llanganini ham tushuntirish imkonini beradi.

Shunday qilib, modal birliklarning sintaktik pozitsiyasi ularning pragmatik imkoniyatlarini yuzaga chiqaruvchi muhim omil bo‘lib, o‘zbek tilidagi modallik hodisasini funksional-kommunikativ nuqtayi nazardan o‘rganishda alohida ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mamatova Z.R. *Turli tizimdagi tillarda modallik kategoriyasini ifodalovchi vositalar (ingliz va o‘zbek tillari materiallari misolida): magistrlik dissertatsiyasi.* – Andijon, 2018. – 125 b.
2. Shoabdurahmonov Sh., Asqarova M., Hojiyev A., Rasulov I., Doniyorov X. *Hozirgi o‘zbek adabiy tili.* – Toshkent: O‘qituvchi, 1980.
3. G‘ulomov A., Asqarova M. *Hozirgi o‘zbek adabiy tili. Sintaksis.* – Toshkent: O‘qituvchi, 1987.
4. Mahmudov N., Nurmonov A. *O‘zbek tilining nazariy grammatikasi. Sintaksis.* – Toshkent: O‘qituvchi, 1995.
5. Sayfullayeva R., Mengliyev B., Boqiyeva G., Qurbonova M., Yunusova Z. *Hozirgi o‘zbek adabiy tili.* – Toshkent: Fan va texnologiya, 2009.